

УДК 351.815

Ковальов В.Г.,

к. держ. упр., доцент кафедри державної служби та митної справи

Академія митної служби України

м. Дніпропетровськ

РОЗВИТОК ТЕРМІНУ НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА СТАНОВЛЕННЯ КАТЕГОРІЇ ТРАНСПОРТНА БЕЗПЕКА

Анотація. В роботі досліджується архетип терміну безпека. Вплив розвитку та становлення безпеки, як окремої категорії, на політику державного управління. Залежність терміну від суспільних формацій, трансформації та окреслення внутрішньої сутності в залежності від потреб розвитку суспільства.

Аннотация. В работе проводится исследование архетипу термина безопасность. Влияние развития и становления безопасности, как отдельной категории, на политику государственного управления. Зависимость термина от общественных формаций, трансформация и определение внутренней сущности в зависимости от потребностей развития общества.

Annotation. In the article there is analyzed the archetype of the term security. Impact of the development and establishment of security as a separate category on the policy of state administration. The dependence of the term of social formation, transformation and determination of the inner nature depending on the needs of development of society

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Актуальність проблеми визначається тим, що основна увага дослідників зосередилась на визначені національної безпеки і досі не визначено якими критеріями необхідно керуватись під час розробки її складових, таких як технологічна,

транспортна тощо. Ці категорія знаходиться в зоні ризику, прикордонній зоні, зоні становлення та наповнення змістом.

Реалізація ефективного державного управління безпекою держави передбачає використання понятійно-категорійного апарату, що реалізує взаємовідображення та зв'язок суб'єктів та об'єктів, їх динамічне взаємопроникнення та взаємодію, розробка та впровадження якого дозволить вирішувати питання систематизації, класифікації, визначення внутрішньої ієрархії, закономірності розвитку певних явищ та окремих категорій. Як продовження проблеми, можемо акцентувати увагу, на відсутності методичного підходу до розробки концептуальних документів, що визначають загальну стратегію розвитку. Звідси впливає не врегульованість щодо питання використання обмежених ресурсів, квалітету відповідальності та визначення критеріїв небезпеки, індикаторів прийняттого та екстремального функціонування, потенційних та перебільшених викликів тощо. Наявний стан, на жаль, характеризує питання що входять до сфери забезпечення національної безпеки [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням транспортної безпеки присвячено досить обмежене коло науково-теоретичних розробок. Проблемам національної безпеки присвячені роботи В. Горбуліна, О. Белова, Е. Лисицина, М. Безрукова, А. Возженникова, А. Качинського Г. Ситніка проблеми забезпечення соціальної безпеки розглядають О. Амоша, О. Білорус, І. Гнібіденко та ін. Що ж стосується транспорту, то в цьому випадку докладно висвітлюється регулювання діяльності окремих видів транспорту або транспортної діяльності, морське право, залізничне право, повітряне право, договори переміщення вантажів та пасажирів, транспортне експедирування, забезпечення безпеки дорожнього руху, розвитку транспортної інфраструктури та міжнародних транспортних коридорів В. Маковський, О. Сіваков, І. Спірні, В. Єгізаров, А. Мілашевіч,

К. Плужніков, А. Новикова, В. Новиков, Н. Громов, В. Персіанов та ін. Сутність державного регулювання розглядається в роботах В. Авер'янова, Ю. Битяка, А. Комзюка, Д. Лук'янця, Ю. Старикова та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження архетипу терміну безпека. Вплив розвитку та становлення безпеки, як окремої категорії, на політику державного управління. Залежність терміну від суспільних формацій, трансформації та окреслення внутрішньої сутності в залежності від потреб розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Етимологічне значення терміна відповідно до словника трактується так «БЕЗПЕКА, -и, ж. Стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує» [2]. В українській та слов'янських мовах пов'язують походження слова від прийменника *без* і основи іменника *пека* (турбота, клопоти), тобто це стан відсутності будь-чого незручного або загрозового, того, що викличе зайві клопоти чи примусить турбуватись [3].

Безпека незалежно від епохи та суспільної формації в процесі розвитку людства об'єктивно визначалась, як відсутність загрози основним цінностям, суб'єктивно визначалась, як відсутність страху, що основним цінностям дійсно може щось загрожувати. [4, p.150]. Говорячи про безпеку, ми не можемо не звернутись до робіт американського психолога Абрахама Маслоу, який в 1943 р. запропонував теорію, за якою розподілив всі потреби людини, як істоти, у якої постійно виникають ті чи інші бажання [5, p.370], на природні та штучні і встановив їхню ієрархію. На думку Маслоу, якщо потреба в безпеці стає домінантною, то вся діяльність людини спрямовується на задоволення цієї потреби. Вона може виступати в якості чи не єдиної, визначаючої поведінку основою, що підкорює собі всі без виключення ресурси організму, аж до повного його виснаження, що

дозволяє нам говорити про те, що організм стає механізмом направленим на досягнення однієї єдиної мети – забезпечення безпеки [5, р.376].

На думку російського дослідника М. Косолапова традиційно під терміном безпека розуміли не тільки і не стільки незмінність та монолітність внутрішніх структур суспільства, а скоріше деяку, завжди відносну, ступень його захищеності від перспективи стати жертвою, передусім саме кривавих фізичних форм насильства. Жах такого насильства і викликав готовність протидіяти йому будь якими засобами, включаючи і власне превентивне насильство, а також нейтралізувати, або взагалі відстороняти обмеження, що накладаються такими категоріями як розум, мораль, здоровий глузд. [6, с.201].

Чи не єдиною теорією, що висуває альтернативу стаціонарному розумінню безпеки, є концепція, запропонована російським вченим Г.Іващенко [7]. Вона дозволяє сформулювати таке поняття безпеки, що раціонально та несуперечливим чином пояснює різноманітні види безпеки (особи, суспільства, держави, національну, економічну, митну, транспортну, руху, польотів, демографічну тощо), а також дозволяє розробляти загальні доктрини, стратегії та методики з управління безпекою. Проаналізувавши основні положення діяльнісного підходу, що знайшли відображення в сучасній філософсько-соціологічній та управлінській літературі Г. Іващенко стверджує, що безпека не є стан захищеності інтересів суб'єкта, безпека взагалі не є чийм – небудь станом. Безпека – це умова існування суб'єкта (функціонування), що ним повністю контролюється. Стосовно поняття «захищеність» то, на його думку, це результат невдалої спроби знайти більш – менш відповідний синонім для поняття безпека, що створює видимість розробки, предмета дослідження та знаходить відображення у відносно раціоналізованому вигляді ілюзії повсякденного світосприйняття. Необхідно відрізнити об'єктивну безпеку

(тобто об'єктивно безпечні, сприятливі умови) від суб'єктивного уявлення суб'єкта про сукупність умов як безпечних (контрольованих ним), а що насправді можуть такими і не бути. Запропонована Г. Іващенко концепція базується на наступних постулатах.

Інтенція суб'єкта – самореалізація, самовідтворювання, бажано – розширене. Передумовою такого самовідтворювання суб'єкта, що усвідомлюється як мета, є можливість. Перетворення можливості на дійсність відбувається тільки за наявності певних умов.

Система діяльності – є система взаємодії суб'єкта і умов, в яких він існує, самореалізується. Якщо наявні умови (у тому числі і створені самим суб'єктом) дозволяють перетворитися самореалізації суб'єкта з можливості в дійсність, це означає, що така сукупність умов була для неї в цілому сприятливою.

Сукупність умов існування суб'єкта, якими він оволодів (збагнув, осягнув, засвоїв, створив) у процесі його самореалізації і які він, таким чином, у змозі контролювати, визначає безпека суб'єкта, безпека його діяльності.

Забезпечення безпеки, у свою чергу, є процес створення сприятливих умов діяльності, процес оволодіння суб'єктом необхідними умовами власного існування. Забезпечення безпеки суб'єкта є створення умов, при яких реалізовувались його інтереси, здійснювались поставлені ним цілі, в підвалинах яких лежать його цінності. Це, у свою чергу, значить, що безпека – це створення таких умов, в яких суб'єкти зберігають і відтворюють свої цінності.

Забезпечення безпеки як процес оволодіння умовами існування є в той же час процесом реалізації свободи суб'єкта як здатності контролювати умови власного існування. Свобода і безпека – тісно

взаємопов'язані явища, які утворюють фундаментальні аспекти соціального буття, найважливіші характеристики соціальних суб'єктів.

Оскільки для кожного суб'єкта кількість умов, в яких він самореалізується, є практично нескінченною, а його можливості завжди обмежені й скінченні, а отже, мова може йти тільки про той або інший рівень безпеки (так само як і про той або інший рівень свободи), як і про відносну безпеку суб'єкта, внаслідок того, що суб'єкт принципово не в змозі контролювати всі умови власного існування.

Безпека в соціальному існуванні людини набуває різних змістовних форм: соціальна безпека, суспільна безпека, державна безпека, національна безпека тощо.

Одними із засновників української школи національної безпеки можна вважати Г. Ситника [7, 8]. та В. Ліпкана [9, 10]. Загальні питання розвитку та визначення національної безпеки України розглядаються В. Горбуліним та А. Качинським [11], О. Данільяном та О. Дзьобанем [12, 13], І. Каріхом [14], С. Пірожковим [15].

Термін «національна безпека» – відносно молодий. Він з'являється в результаті усвідомлення таких понять, як «державна безпека», «обороздатність», «військова безпека» тощо. Вперше він був використаний в США, вірніше введений в обіг разом з прийняття в 1947 році закону про національну безпеку. Характеризуючи поняття національної безпеки в офіційних документах, що є основою концепції національної безпеки Сполучених Штатів Америки, як одна з головних цілей подається саме самозбереження нації, як особливої культурно-історичної, політичної спільноти, що передбачало захист державного устрою, національних ідеалів, традицій, способу життя [16, р.1-3].

На теренах Радянського Союзу термін «національна безпека» починає використовуватись з 80 років XX сторіччя, до цього часу воно

ототожнювалось з «державною безпекою». Державна безпека – стан захищеності корінних підвалин суспільства, державних інститутів, необхідних для виконання державою своїх функцій з управління загальнозначущими справами суспільства [17, с.16]. Такий підхід має своє коріння ще в до революційній Російській Імперії в якій змагались два напрямки ліберальний та соціалістичний. В контексті забезпечення безпеки теоретики російського лібералізму визнавали суб'єктивні публічні права особистості та наступні вимоги до права:

- особистість є суб'єктом права;
- права особистості забезпечують їй можливості свободи дії в визначених сферах життєдіяльності, які закон визнає незалежними від втручання держави;
- особистість активно використовує право і несе відповідальність за індивідуальні правопорушення;
- особистість має право звертатись до суду в випадку порушення її прав.

В цьому контексті держава виступає гарантом безпеки особистості та суспільства, реалізуючи свою соціальну та інші функції. Організація влади має забезпечити одночасне перебування окремої особистості, суспільства і держави як об'єктів і суб'єктів безпеки. Проникнення держави до діяльності в соціальній і економічних сферах не пригнічує, а навпаки, надає умови до розширення рамок безпеки особистості. Влада держави обмежена споконвічними правами людини, що не можуть бути відчужені, сферою його самовизначення, в яку держава не має права втручатись. Природні права людини розглядаються, як дополітичні, що належать людям як людським істотам, а не як членам соціально-політичної системи. Прибічники соціалістичної моделі визнавали особисту безпеку, обов'язок

держави опікуватись особистістю, дотримуватись її прав та політичних свобод, але не погоджувались з наступними постулатами:

- права особистості мають природний характер та обмежують владу держави;
- безпека особистості має вираження в дотриманні на практиці її прав та свобод;
- права особистості і її безпека є пріоритетними;
- держава слугує особистості та не втручається в справи громадянського суспільства;
- основа та гарантія безпеки особистості – приватна власність;
- на державу діють закони громадянського суспільства.

Вони визнавали як основні наступні положення:

- безпека держави є найвищим пріоритетом;
- природного права людини на безпеку не існує, а є результат реалізації політики держави;
- влада держави всеохоплююча та правами людини не обмежується;
- права держави є пріоритетними;
- держава або контролює громадянське суспільство, або поглинає його;
- приватна власність – засіб експлуатації людини людиною, а тому має бути знищена;
- держава має контролювати науку і освіту [18, с.74-75].

Поступово терміни все далі відходять одне від одного, і зараз, після конституційного затвердження пріоритетів цінностей, таких як людина і громадянське суспільство, терміни остаточно розмежувались.

Сьогодні загальноприйнятим є наступне визначення національної безпеки. Національна безпека – це захищеність життєво важливих

інтересів особи, суспільства, держави в різних сферах життєдіяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує сталий і поступальний розвиток країни. Національна безпека – вельми складна багаторівнева функціональна система, в якій здійснюється постійна взаємодія й протидія між внутрішніми і зовнішніми загрозами й життєво важливими інтересами особи, суспільства та держави. Цільовою функцією цієї системи є ступінь захищеності даних інтересів від загроз [11, с.17].

Висновки. Для розвитку похідних національної безпеки, наприклад транспортної необхідно більш чітко сформулювати поняття «безпека» та «захищеність» систем безпеки через показники ризиків, та відобразити основні сучасні нормативно-правові традиції в галузі безпеки, що базуються на міжнародних стандартах ISO 8402 і ISO 1900. Для виключення некоректних трактувань і можливих невідповідностей, мають бути надані роз'яснення та представлена ієрархія системоутворюючих елементів: безпеки, захищеності, категорія небезпеки, ризик, прийнятний ризик, збиток, загальні схеми вимірювання ризиків, рівнів загрози та небезпеки та інші. Якщо сформулювати безпеку як стан, при якому ризик нанесення шкоди персоналу або збитків обмежений достатнім рівнем прийнятного ризику, то можлива реалізація двох підсистем, що розглядають два принципи оцінки досягнутого рівня загроз:

- підсистема контролю якості функціонування за критеріями ризику на основі принципу аудиту системи відповідно до чинної нормативно - правової бази;
- підсистема, що оцінює фактичні значення ризиків й управління ризиками та надійністю (менеджер ризиків).

При цьому рівень транспортної безпеки залежить від трьох відносно самостійних факторів:

- техніко –технологічних (safety);

- антитерористичних (security);
- організаційно-управлінських (preparedness).

Як один із варіантів визначення можемо запропонувати наступне: транспортна безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави (споживачів транспортних послуг), об’єктів та суб’єктів транспортної інфраструктури, за якого забезпечується її сталий розвиток, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Використані джерела інформації:

1. Ситник, Г. П. Безпека як категорія і функція державного управління / Г.П.Ситник // Вісник НАНУ. — 2004. — № 1. — С 350—357., 351
2. Бусел, В. Т. Тлумачний словник української мови, видання друге / Голов. ред. В.Т.Бусел. — К. : Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. — 1728 с
3. Мельничук, О. С. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1982. Т. 1: А — Г / Укл.: Р. В. Болдирєв та ін. — 1982. — 632 с; Т. 4: Н — П / Уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.; Ред. тому: В. Т. Коломієць, В. Г. Складенко. — 2003. — 656 с.
4. Wolfers A. Discord and Collaboration. Essays on International Politics. — Baltimore, 1962. — 150 p.
5. Maslow A. H. A theory of human motivation. — Psychological review, 1943, vol. 50, No. 4, — p. 382.
6. Косолапов Н. А. Сила, насилие, безопасность: современная диалектика взаимосвязей / А. Д. Богатуров, Н. А. Косолапов, Очерки теории и политического анализа международных отношений. — М. 2002. — 543 с.
7. Иващенко, Г. В. О понятии «безопасность» [Електронний ресурс] / Г. В. Иващенко // Credo. — Оренбург. — 2000. — № 6. — Режим доступа <http://credonew.ru/content/category/4/40/25/>
8. Ситник, Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика / Г. П. Ситник : автореферат дисертації на здобуття ступеня доктора наук з державного управління. — К.: НАДУ, 2004. — 36 с.

9. Ситник, Г. П. Національна безпека України: теорія та практика: навч.пос. / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук: за заг. ред. Г.П. Ситника. — Хмельницький ; Київ : Вид-во «Кондор», 2007. — 616 с.
10. Ліпкан, В. А Адміністративно-правові закономірності функціонування системи національної безпеки / В. Ліпкан // Підприємництво, господарство, право. — 2006. — № 10. — 42 — 44.
11. Ліпкан, В. А Національна безпека України / В. Ліпкан: навч. пос. — К. : Кондор, 2008. — 552 с.
12. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. П. Горбулін А. Б. Качинський. — К. : Інтертехнологія, 2009. — 272 с.
13. Данільян, О. Г. Національна безпека України в етноментальному та міжнародному вимірах : монографія / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, Ю. Ю. Калиновський, Н. І. Моїсєєва — Х., 2004. — 276 с.
14. Данільян, О. Г. Національна безпека України: сутність, структура та напрями реалізації : навч. посіб. / О. Г. Данільян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов — Х.: Фоліо, 2002. — 285 с.
15. Каріх, І. В. Концептуальні підстави феномену національної безпеки України / І. В. Каріх // Грані. — 2006. — № 2. — С. 118 — 122.
16. Пирожков, С. Концептуальні підходи до формування системи національної безпеки України / С. Пирожков // Стратегічна панорама. — 2003. — № 1. — С. 25 — 32.
17. The National security strategy of the United States of America. — The White House. — Washington. September, 1982. P. 2, 3–4;
The National security strategy of the United States of America. — The White House. — Washington. September, 1987. P. 2, 31 - 35;
18. Потебенько М. О. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [під загальною редакцією М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка]. — К. : «Форум», 2001. — Ч. 2. — 386 с.
19. Нижник Н. Р. Национальная безопасность: концептуальные основания и феноменологическая характеристика / Н. Р. Нижник // Международное сообщество и глобализация угроз безопасности : сб. науч. докл. : в 2 ч. / отв. ред. В. В. Грохотова, Б. Н. Ковалев, Е. А. Макарова ; НовГУ им. Ярослава Мудрого. – Великий Новгород, 2008.

– Ч. 1 : Исторические, теоретические и правовые аспекты противодействия угрозам национальной безопасности – 304 с.

Рецензент: доктор економічних наук, професор Дацій О.І.